

ВИЩА ОСВІТА У СВІТІ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ГУМАНІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Ю. О. Мєлков,

старший дослідник, доктор філос. наук,

головний науковий співробітник відділу соціальних та інституційних

трансформацій у вищій освіті, Інститут вищої освіти НАПН України,

м. Київ, Україна

Доповідь присвячено розгляду феномена невизначеності світу в його соціально-гуманітарному та освітньому аспекті. Відзначається, що невизначеність світу виступає свого роду результатом та віддзеркаленням підвищення складності внутрішнього світу людини, проліферації її ідентичностей та модусів її буття. А особливого значення набувають у такій ситуації ті виклики, які постають перед вищою освітою, що має не лише впоратися зі станом якісної «понадскладності», а й визначитися зі стратегіями підготовки випускників до життя та діяльності у принципово непередбачуваному світі. Стверджується думка про те, що такі стратегії мають бути побудовані на засадах гуманізму та зокрема на цінностях толерантності та полікультурності.

Ключові слова: невизначеність, гуманізм, понадскладність, вища освіта, розвиток університетів.

The report is devoted to the consideration of the phenomenon of the uncertainty of the world in its social-humanitarian and educational aspect. The uncertainty of the world is noted to be a kind of result and reflection of the increase in the complexity of the inner world of human person, the proliferation of his or her identities and modes of being. And in such a situation, especially urgent challenges are being faced by higher education, which must not only cope with the state of qualitative 'supercomplexity', but also decide on strategies for preparing graduates for life and activity in a fundamentally unpredictable world. It is argued that such strategies are to be built on the principles of humanism and, in particular, on the values of tolerance and multiculturalism.

Keywords: uncertainty, humanism, supercomplexity, higher education, development of universities.

Невизначеність як характеристика сучасного світу не є такою вже й новою ідеєю. Можна, мабуть, спробувати пов'язати усвідомлення такого стану речей з виникненням неklasичної науки у двадцятих роках минулого століття – скажімо, зокрема з «принципом невизначеності» В. Гейзенберга. Досить згадати й відому «перекличку» епітафії Александра Поупа XVIII ст. та епіграми Дж. К. Сквайра XX ст. (відому також у парафразі С. Я. Маршака):

Nature and Nature's laws lay hid in night:

God said, «Let Newton be!» – and all was light.

It did not last: the devil howling «Ho!

Let Einstein be!» – restored the status quo.

Втім, таку складність світу у дзеркалі його фізичної картини навряд чи можна вважати уявленням, зрозумілим, прийнятим і поширеним у межах суспільної свідомості XX ст.: квантова механіка, при всій своїй невизначеності у науковому сенсі цього терміну, цілком успішно співіснувала з залишками ідеології сцієнтизму – та із загальним переконанням у лінійності та

однозначності як соціально-політичного прогресу людства, так і власне науково-технічного розвитку. Ідея цього останнього досягла свого піку десь у 1960-х роках, під час успішної космічної програми, реалізованої двома супердержавами ХХ ст., – і зійшла нанівець уже, мабуть, тільки всередині-наприкінці 1980-х, з катастрофою на ЧАЕС. Проте, навіть у цей період майбутнє світу виглядало для багатьох мислителів все ж таки прямолінійним і однозначним, нехай і в ліберальному, а не науково-технічному сенсі. А як раз на противагу такому уявленню про досягнутий нібито «кінець історії» більш реалістично налаштовані автори й висунули концепцію, згідно якої ситуація у тодішньому (та й сьогоденному) світі краще за все описувалася за допомогою англійського акроніму VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity). Зокрема, малося на увазі, що на зміну двополюсному світу прийшов зовсім не однополюсний, а багатополосний світ, що й характеризуються умовами мінливими, невизначеними, складними та неоднозначними [1].

Хотілося би підкреслити, що акцент при визначенні та осмисленні феномена невизначеності не дарма зроблений не на природничому, зокрема фізичному, а на соціально-гуманітарному його аспекті. В руслі традицій Київської філософської школи ХХ ст., представники якої – В. П. Іванов, В. І. Шинкарук, О. І. Яценко, С. Б. Кримський та ін. – обґрунтовували ідею світу як *світу людини* (що цілком співзвучно й українському гуманізмові в цілому, що йде ще від Г. С. Сковороди), не буде дивним висновок про те, що невизначеність і просто складність світу є власне результатом і закономірним проявом ускладнення людини та її світу внутрішнього. З розвитком своєї особистості, а також і, скажімо, з посиленням глобалізаційних процесів, сучасна людина набуває багатоманітності ідентичностей, інтересів, модусів свого буття, які становлять собою справжні фрактальні феномени [5]. Світ, іншими словами, виступає невизначеним у тому числі й тому, що світогляд сьогоденної людини стає плюралістичним, утрачаючи колишню одноманітність. І такий процес постає в першу чергу саме розвитком, тобто вдосконаленням як людини самої по собі, так і розуміння нею світу: його минула «простота» та «однозначність» у цьому плані виступають, відповідно, віддзеркаленням колишньої простоти людського соціального, культурного, духовного, політичного життя, а не лише його, світу, іманентними та незмінними характеристиками.

При цьому складність і невизначеність такого світу у рефлексії сьогоденної людини не є фактором просто кількісним. Евристичним у такому ракурсі постає поняття «понадскладності», яке запропоноване британським дослідником Рональдом Барнеттом, одним із провідних світових експертів з тематики трансформації університетів. Складністю кількісного типу є, на його думку, «проста», звична складність – така, що виникає, коли людина стикається з надлишком даних, знань або теоретичних систем в межах якоїсь безпосередньої ситуації. Наприклад, лікар може стикатися з низкою нових ліків, що раптом з'являються на ринку, або дізнається про новітні форми проведення хірургічних операцій. Але цілком інша справа – коли цей саме лікар стикається

з тим, що Барнетт називає такими викликами, які стосуються вже не окремих способів пізнання чи діяльності, а й власного «саморозуміння». Скажімо, може складатися ситуація, коли лікарі змушені випробувати себе в новій ролі споживачів ресурсів і публічно звітувати про свою діяльність перед державою чи грантодавцями, або коли водночас виникає потреба враховувати права пацієнтів, які вимагають доступу до своїх медичних записів або можливості брати участь у вирішенні стратегії того лікування, яке їм прописують, – у таких випадках ми й маємо вже говорити про принципово іншу, якісну складність, оскільки тут має місце не лише просте збільшення кількості даних у межах окремої заданої структури, з якими потрібно впоратися, а примноження вже самих таких структур. Таке явище й отримує назву понадскладності [2, р. 6].

Подібна понадскладність постає однією з ключових характеристик світу XXI ст., оскільки люди стикаються сьогодні зі своїми власними рамками розуміння цього світу й самих себе у світі, – ці рамки що стають дедалі більш проблематичними, так само, як і наявні звичні стратегії щодо оперування такою складністю. Не дивно тому, особливого значення цей феномен набуває для сфери вищої освіти, яка стикається з невизначеністю не лише свого буття в такому світі, але й стратегій викладання, способів і напрямів формування людей і фахівців, які мають жити і працювати в умовах, що не можуть бути передбаченими заздалегідь.

У гносеологічному плані, коли, за словами того ж Р. Барнетта, «виявляється дозволенням все, що завгодно («anything goes»), якщо для цього знайдуться спонсори» [2, р. 99], – втрачається свого роду стандарт, низка правил та умов пізнання. В результаті дослідник навіть каже про можливість перетворення університетів та «мультиверситети» – та про необхідність трансформації вищої освіти як способу подолання тривожного характеру буття у світі невизначеності: «В університеті, побудованому на принципі невизначеності, викладання як засіб поширення результатів досліджень і наукових тлумачень має бути замінений. Натомість необхідно розробити нові способи навчання, які зосереджуються на бутті студента та створюють виклики, пов'язані з подоланням невизначеності. Необхідне перетворення буття самого студента вимагає не менше зусиль» [2, р. 159].

Погоджуючись у цілому з висновками цитованого фахівця з трансформації вищої освіти, слід зазначити, що проліферація світоглядних структур, особливо в університеті, не можна розглядати виключно як недолік чи фактор поширення невизначеності або зростання понадскладності: як уже зазначалося, плюралізм думок і напрямів діяльності є показником розвитку, а не занепаду. Але – лише в тому випадку, якщо він супроводжується актуалізацією певного ціннісного ядра, – тобто, зокрема, затвердженню толерантності як ставлення до якісної складності ідентичностей і просто способів буття людини! У протилежному випадку ми можемо отримати таке явище, як фундаменталізм; Ю. Габермас позначає цей останній як духовну установку, що наполягає на реалізації власних переконань і догм навіть у тому випадку, коли вони не сприймаються – та й не можуть сприйматися – як усезагальні [4, s. 15–16]. Тобто, йдеться про

намагання – зазначимо: марні та приречені на історичну поразку! – віднайти втрачену простоту та однозначність шляхом постулювання першості партикулярних цінностей перед універсальними, – власне, цьому й має протистояти акцент на формуванні цінностей толерантності. Не можна плекати ілюзії щодо того, нібито ми можемо повернутися до колишнього «простого», звичного світу – або ж до ситуації, так би мовити, світу «просто» складного, в якому проблеми постають хиба що з приводу кількісних складностей та величезних обсягів інформації, яку потрібно обробити (і які фактично можуть оброблятися завдяки новим технологіям, заснованим на машинному навчанні та штучному інтелекті).

Університет вирішує сьогодні багато суперечливих завдань. З одного боку, він має враховувати реалії ринкової економіки, реагувати на потреби суспільства та держави, встановлюючи актуальні напрями розвитку своєї освітньої політики. З іншого боку, він прагне зберегти свою автономію та академічні свободи, гуманістичні принципи, етичні та інтелектуальні цінності та інституційні структури класичної системи вищої освіти. Дана суперечність інновацій та традицій розв'язується, на мій погляд, тим, що орієнтація на соціальні інновації виступає лише одним із векторів розвитку освіти, науки та економіки, оскільки парадоксальним чином супроводжується й реактуалізацією традиційних, класичних цінностей освіти. Університет як «совість суспільства» (вираз, що належить тому ж Рональду Барнетту) має виховувати людину, здатну жити у світі понадскладності, тобто – у світі, що характеризується не лише мінливістю та невизначеністю, але й множинністю смислових структур. І не просто жити, а й ефективно діяти – тобто, як ставитися з толерантністю до інших структур і позицій, так і вміти формувати такі структури самостійно, не руйнуючи при цьому ані природу, ані суспільство.

Просто кажучи, це й виявляється відповіддю освіти на ситуацію невизначеності сучасного світу. Можна стверджувати, що й поширення технологій на основі штучного інтелекту та інших інновацій сьогоденної індустрії парадоксальним чином призводить не до послаблення, але до посилення ролі та значення людини та людяності. Це суперечить сумнівним прогнозам прибічників «постгуманізму» про «кінець людства», але цілком відповідає їх же слушному діагнозу сьогоденного світу як світу невизначеності. В умовах, коли більшість того навчального матеріалу, що може бути наданий сьогодні студентам, скоріше за все виявиться непотрібним і нерелевантним відповідно до прогнозованих вимог ринку праці та суспільства вже через двадцять-тридцять років [6], немає сенсу розглядати освіту в її старому «реалістичному та практичному» ракурсі, як «сервісу» з надання та формування заздалегідь визначених і запрограмованих наборів навичок, знань і, що називається, «компетентностей».

Університети постають у цьому плані як заклади, які мають надавати передусім класичну та універсальну освіту, на відміну від спеціалізованої професійної підготовки, що була досить актуальною за доби Модерну з його відносною простотою та передбачуваністю, але виявляється набагато менш актуальною в ситуації понадскладності. І зараз, коли метою та місією університетів

виявляється й підготовка фахівців у таких професіях і галузях знань і діяльності, які з тією чи іншою долею ймовірності ще з'являться в майбутньому, можна стверджувати, що їх завдання полягає насамперед у формуванні таких якостей, як критичність і незалежне мислення, толерантність, комунікабельність, полікультурність, здатність до прийняття рішень – та всі інші якості просто культурної людини.

Тобто, ми не можемо однозначно стверджувати, що людина з вищою освітою повинна володіти знаннями про такі-то конкретні речі або вміти виконувати ті чи інші завдання, – саме ця «діяльність за алгоритмами», що характеризує «визначений» світ минулого, може з не меншою ефективністю здійснюватися й машинами. Але ми можемо впевнено сказати, що ця людина повинна мати можливість здобувати будь-які нові знання та будь-які нові навички, які знадобляться їй у більш-менш віддаленому майбутньому в поточній діяльності, як повсякденній, так і професійній. Врешті-решт, як зазначав ще у середині ХХ ст. Паулу Фрейре: «...навчання – це не *передача знань*, а створення можливостей для їх виробництва чи конструювання» [3, р. 13]. А значить, мова йде про «відкриті» людські якості та здібності – і про гуманістичні засади нової парадигми та напрямів трансформації сьогоденної вищої освіти.

Література.

1. Мєлков Ю. О. Вища освіта в умовах складності та невизначеності світу: постнекласичні стратегії розвитку та особистісний вимір // Університети і лідерство. 2020, № 1(9). С. 62–77.
2. Barnett R. *Realizing University in an Age of Supercomplexity*. Buckingham: Open University Press, 2000. x, 212 p.
3. Freire P. *Pedagogia da Autonomia: Saberes Necessários à Prática Educativa*. São Paulo: Paz e Terra, 1996. 144 p.
4. Habermas J. *Der gespaltene Westen. Kleine politische Schriften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2004. 192 s.
5. Mielkov Yu. *Open Science and Humanism: Decolonization of Knowledge and Fractality of Identities* // Digital Press Social Sciences and Humanities. 2023, Vol. 9, Art. 20. DOI: 10.29037/digitalpress.49452, URL: <https://digitalpress.ugm.ac.id/article/452>.
6. The Documentary Film «The End of Humanity» by Andreas Dürr and Jan-Marc Furer. Schwarzfalter, 2024. URL: <https://endofhumanity.film>